

ҒАРБ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМНИНГ ЎЗБЕК АДАБИЁТИДА БАДИИЙ
ИФОДАСИ ВА ЁЗУВЧИ ЁНДАШУВИ

Имомов Элёржон Тўхтасинович

“Alfraganus university” катта ўқитувчиси

elyor_imomov@yahoo.com

Аннотация. Ушбу мақолада Инглиз адабиётида ҳам, ўзбек адабиётида ҳам ШАХСнинг ўз мувозанатини йўқотиши ҳалокатга олиб боровчи қизил чизиқ эканлиги аёнлашади. С.Моэм, У.Ҳамдам, Л.Бўрихон қаҳрамонлари табиатида мана шу чигал масалалар бадий инъикосини топди. Бадий нутқ, адибнинг шахсий позицияси инсонга бўлган дунёқарашнинг мантикий давоми десак, муболаға қилмаган бўламиз. Таҳлилга тортилган романларда булар абсурд қаҳрамон сифатида талқин этилиши кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: *Бадий нутқ, қаҳрамонлар, шахс, ўлим, ўзбек адабиёти, Инглиз адабиёти.*

Abstract. This article shows that in both English and Uzbek literature, the loss of a PERSON's balance is a red line leading to disaster. These complex issues found artistic reflection in the nature of the heroes of S. Maugham, U. Hamdam, L. Burikhan. It would not be an exaggeration to say that artistic speech, the personal position of the writer, is a logical continuation of the worldview of a person. In the analyzed novels, the interpretation of these as absurd heroes is considered.

Keywords: *Literary discourse, characters, personality, death, Uzbek literature, English literature.*

Аннотация. В данной статье показано, что как в английской, так и в узбекской литературе потеря ЛИЧНОСТНОГО равновесия является красной линией, ведущей к катастрофе. Эти сложные вопросы нашли художественное отражение в природе героев С. Моэма, У. Хамдама, Л. Бурихана. Не будет преувеличением сказать, что литературная речь, личная позиция писателя является логическим продолжением мировоззрения человека. В анализируемых романах рассматривается интерпретация этих героев как абсурдных.

Ключевые слова: *литературная речь, герои, личность, смерть, узбекская литература, английская литература.*

XX аср бошларида ўзбек адабиётига жаҳон насрининг таъсири сезиларли жуда кучли бўлди. хусусан, жадидлар бошлаб берган анъана негизида миллатнинг

қора кунларидан тезроқ қутулиш илинжи А.Қодирий, Чўлпон, Фитрат. Беҳбудий каби закий маърифатпарварларнинг асосий илғор ғоялари эди. Улар Гўзал Туркистон ўлкасининг мустамлакадан озод бўлиб, эркин ва фаровон ҳаёт кечиришини исташлик ётарди. Жадидлар бошлаб берган улуғвор ғоялар ва мақсадлар ҳар қандай соҳани гуркиратиб юборадиган даражада оқилона эди. Ана шу ўлмас ғояларни янчиб. Гулдек ўғлонларни ёшлигидан жувонмарг қилишга бел боғлаган қаттол тузум қиличида не-не зиёлилар қўлига ва тилига кишан босилди. Дунёга чиқиш истагида бўлган улуғвор ғояларнинг онгу тафаккурдагина сақланиб қолгани ғоят ачинарли ҳолдир. Лекин шундай бўлса-да, комил жамият тузиш орзусидаги хатти-ҳаракатлар бадий асарларга кўчиб ўтди. Даврнинг оғриқларини кўрсатиб бериш, жадидларнинг миллий ғоясининг ўзгинас эди. Афсуслар бўлсинки, булар орзуларнинг аламли юки бўлиб қолди десак, муболаға бўлмайди.

Инглиз адабиётида донг таратган С.Моэмнинг “Ой ва сариқ чақа” асаридаги воқелик – Европа халқларига тинимсиз сайр қилган, кўчиб юриб ижод қилган, у жойлардаги одамлар руҳиятини теран ўрганган ёзувчи қаҳрамонлари ўзи ккаби бир жойда муқим яшай олмаган. Кўчиш ва кетишлардан олинган таассуротлар адибнинг жуда кўпчилиқ асаарларида ўз ифодасини топган. Шунингдек, ўз тақдири йўлида кўркув ва ваҳимадан сира тап тортмайдиган образлари бугунги ўзбек адабиётидаги қисса ва роман, ҳикоя. Новелла ёзувчи қатор ижодкорларга ижобий таъсир кўрсатгани айна ҳақиқатдир. Ёзувчи ижодида ўлимнинг силлиқ кўринишини ҳис этамиз. У қаҳрамонларини тақдирини шу қадар ихчам ва беозор кўринишда тасвирлайдики, ўқувчи ҳар бир характери “яхши кўриб”, унга ачиниш ҳисси пайдо бўлганлигини теран англаб етади. Мана шу талқин “Ой ва сариқ чақа” номли романида Чарлз Стрикленд характерида маромига етади. Ўлим адабиётнинг азалий ва абадий маавзуси. Ҳаёт нима? деган саволга файласуф ёзувчилар турлича жавоб берадилар.

Рус ёзувчиси Лев Толстой “Иқдорнома” асарида шундай талқин қилади: “Ғалати бир манзара: одамлар диний эътиқодларга сиғиниб, уларга зид тарзда ҳаёт кечирганларини кўрганимда шу эътиқодлардан бешиб кетгандим. Аммо одамлар худди шу эътиқодларнинг Ўзига амал қилиб яшаганларини кўрганимда улар менга ғоятда жозибадор ва оқилона кўринди. Шунда мен нега бир вақтлар бу эътиқодлардан безганимни, негавв уларни маъносиз деб ҳисоблаганимни, эндиликда эса нима сабабдан уларни қабул қилганимни ва жуда маънодор, деб ҳисоблаётганимни тушундим. Мен адашганимни ва қандай қилиб адашганимни англадим. Мен нотўғри фикр юритганим учун адашган эканман, балки

гуноҳқорона ҳаёт ккечирганим учун адашган эканман. Мен англадим – ҳақиқат юзини мендан яширган нарса фикрларимдаги хатолик бўлмаган экан, балки фавқулодда ишратбозлик шароитида, маишатпарастлик шароитида, балои нафси қондириш йўлида ўтказган ҳаётим бўлган экан”¹.

Кўринадик, ёзувчи ўз иқрорномасида хато ва нуқсонлар, нафс деган кўзга кўринмас, ғоят жозибали бир жувон каби алдамчилигини тан олмоқда. Шайтон йўлида қаандай гуноҳлар қилган бўлса, адиб барчасига иқрор бўлади. Тавба ҳаамда тазарру қилиб, Аллоҳдан уни кечиришларини ўтиниб сўрайди. Бироқ у айтадики, вақт аллақачон ўтиб бўлганди. Ёшим саксонга яқинлаб қолганида пушаймонликдан менга нима наф, шундай бўлса-да, бошқа мени ўқийдиган янги авлод мен қилган хато ҳамда нуқсонларни қайта такрорламасин деган мақсадда бу битикларни рўй-рост ифодалайди. Ёзувчининг асл мақсади ҳам, муддаоси ҳам шундай эди. У умри охирида ислом динини қабул қилади. Натижада, насроний динига эътиқод қилувчиларга балодек бўлиб кўрилади. Буларнинг барчаси Лев Толстойнинг Европа ва рус адабиётидаги орттирган ҳаётий тажрибалари сифатида ўз асарларида турли ҳил сюжетлар. Воқеалар таарзида муҳрланиб қолди.

“Ўлмасдан туриб ўлмоқлик” жисмоний ўлимни эмас, руҳий тозариш (катарсис)ни ёдимизга солади. Айни дамда, Европа халқлари адабиётидан кириб келган қаҳрамон нутқини индивидуаллаштириш модификацияси ҳар бир асар сюжети ва композициясида бадиийлик ишартлари ҳамда мезонини тартиблаштиради.

“Эртасига Стриклендни олиб келдик. Бу ишга кўндириш учун анчагина қатъият ва сабр-тоқат кўрсатишга тўғри келди. Лекин у ҳақиқатан анчагина оғир хаста эди, шу туфайли, Струвенинг илтижоларию менинг қатъиятимга дош бера олмади. Биз уни кийинтиргунимизча, мингиллаб сўкиниб турди. Зинадан олиб тушдик-да, извошга ўтқазиб, Струвенинг устахонасига олиб келдик. Стрикленд бундай ҳаракатлардан обдон тинкаси қуриди, кўрпа-тўшак қилиб ётқизиб қўйишимизга ҳам қаршилиқ кўрсата олмади. Бир ярим ойгача мазаси бўлмади. Шундай кунлар ҳам бўлдики, назаримизда, бир неча соатлик умри қолгандек туюларди. Бундай оғир ҳолатдан фақат Струвенинг фавқулодда қатъийлиги туфайлигина омон қолганига ишонаман. Мен умрим бино бўлиб бундай беморни кўрмаганман. У қайсар ва йўқ нарсаларни талаб этаверадиган бемор эмасди, аксинча, ҳеч қачон ҳеч нарсадан шикоят қилмас, ҳеч нарса сўрамас, қарийб ҳеч

¹ Лев Толстой. Иқрорнома. –Т: “Янги аср авлоди”. 2022. –Б.155.

нарса демасди. Бизнинг ғамхўрлигимиз унинг ғазабини келтираётгандай эди. Ўзини қандай ҳис этаётгани, бирор нарса керак, керакмаслигини сўраганимизда эса масхаралаш билан жавоб қайтарар ёхуд сўкинарди. Мен энди уни бутунлай ёмон кўриб қолгандим, касаллик хавф-хатаридан қутулиши биланок, бу тўғрисида унга тўғридан-тўғри айтдим”².

Ёлғизлик ва айрилиқ талқинида адиб Чарлз Стрикленд тақдирига шу қадар муҳаббат билан баҳо берадики, уни кўрган одам маишат ва ичкиликдан боши чиқмаган одам деб, тасаввур уйғотиди.

Агар Чарл Стрикленд ўртамиёна рассом бўлганида ёзувчи бу қаҳрамонни асарнинг марказида туриб ифодаламасди. Чунончи асар XX аср бошларидаги Европанинг биринчи ва иккинчи жаҳон уруши йилларида йўқотган маънавий таназзулининг ёрқин намунаси сифатида баҳолайди. Ахир, у катта мақсад билан йўлга чиққан йўловчи эмас, ҳақиқий адабий қаҳрамон бўлади. Сафар хотиралари, одамлар билан мулоқот, орттирилган дўсту ёрлар, танишлар, оғриқлар ва мусибатлар бош қаҳрамоннинг қалнигина безовталайди. Вокзаллару меҳмонхоналардан ҳайдалишлар, кўпчилик жойларда дарвешона, ҳақирона кун кўришлар, азим қадриятларнинг поймол бўлаётган аср вабосида кунпаякун бўлади. Чарлз Стрикленд ана шундай мураккаб шахс бўлиб, романнинг поэтик конструкциясида алоҳида мавқе касб этади.

Проф.Д.Қуроноф бадиий нутқ ҳақида тўхталар экан, шундай изоҳлайди: “Бадиий тилнинг тасвирийлиги насрий (эпик) асарларда янада ёрқинроқ намоён бўлади. Лирик асарларда тасвирланган ташқи манзара лирик қаҳрамон ички оламига олиб кирувчи воситагина (яъни, унда воқеликнинг шу мақсадга етиш учун зарур фрагментларгина қаламга олинади) бўлса, эпик асарларда тасвирланган бадиий воқелик ўзича мустақил, объективлашган манзара саналади. Шу боис ҳам эпик асарларда ижодкор кўзи билан кўрилган воқелик ўқувчи ҳаёлида ҳам жонланади. Ўқувчи асар воқеалари юз бераётган жой, қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатларини гўё кўрсатиб туради”³. Манбада изоҳланишича, ўқувчининг ўзига мақул қаҳрамон билан диалогик суҳбатга киришиши, мулоқотлар замирида асар воқелигини ҳис этишга етаклайди. Чунки ў асардаги воқелик силсиласида қаҳрамонининг танловини тушуниб боради.

² Сомерсет Моэм. Ой ва сарик чақа. –Т: “Шарк”. 2006. –Б.53.

³ Қуроноф Д. Адабиётшуносликка кириш. –Т: “Фан”. 2007. –Б.113.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Дониёрова Ш. Шукур Холмирзаев ҳикояларининг бадиий-услубий ўзига хослиги: Филол.фанлари номзоди дисс. -Т.: ЎзФА ТАИ, 2000.
2. Каримов Ҳ. Ўзбек романларининг тараққиёт тамойиллари. – Тошкент: Миллий кутубхона, 2008. – 122 б.
3. Қуронов Д. Адабиётшуносликка кириш. –Т: “Фан”. 2007. –Б.113.
4. Лев Толстой. Иқрорнома. –Т: “Янги аср авлоди”. 2022. –Б.155.
5. Сомерсет Моэм. Ой ва сариқ чақа. –Т: “Шарқ”. 2006. –Б.53.